

ARKEOLOGI I NORR 14

ARKEOLOGI I NORR 14

2014

ARKEOLOGI I NORR 14

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé-
samhällsstudier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of
Historical, Philosophical
and Religious studies

Omslagsbild:

Detalj av det frampreparerade skelettet i graven från Västra Ansvar, Överkalix
Foto: Lars Liedgren.

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet
SE-901 87 Umeå, Sverige.
Hemsida: <http://www.arkeologiinnorr.se>

Redaktör:

Per H. Ramqvist
epost: per.ramqvist@arke.umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist
Brödtexten är satt med Garamond 10/12
och rubriker med Arial Narrow

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK

ISSN 0284-558x

Tryck:

Original, Umeå
2014

Innehåll

<i>Per H. Ramqvist</i> Förord	v
<i>Lars Liedgren</i> Rödockragravar i Norrbotten	1
<i>Inger Zachrisson</i> Okänd och misskänd - skinnskrapan R. 416. Ombytta könsroller i Mellanskandinaviens yngre järnålder	41
<i>Ingela Bergman</i> Kulturarv, landskap och identitetsprocesser. Ett forskningsprogram mitt i samhällsdebatten	67
<i>Per H. Ramqvist</i> Om järnålderns och medeltidens bebyggelseetableringar i norr	81
<i>Peter Persson</i> Boteå kitteln - en fråga om datering	107
<i>Lars Göran Spång</i> Att rekapitulera äldre undersökningar. Exemplet Alnön i Medelpad	123
<i>Staffan Mjönes</i> Det omkullslagna schackbrädet. En kulturhistorisk undersökning av Överhogdalsbonad II	145

Rödockragravar i Norrbotten

Lars Liedgren

English summary

Stone settings with red ochre were discovered during a survey of the landscape for ancient monuments in 1990. This article discusses the history behind the discovery and how our knowledge of these features has developed. The paper also describes the excavation of one of the stone settings with red ochre, found in Västra Ansvar, Överkalix, in 1990.

The grave comprised a rectangular stone-framed stone setting filled with red ochre coloured sand. Below the stone setting an inhumation grave was found. The body was placed in a shallow pit stretched out on its back. Lots of red ochre was found around the head. The stone setting was built on the site of a Stone Age settlement which was used for a long time. The refuse from the settlement contained many rock flakes mostly of quartz and greenstone, fire cracked stones, burned animal bones, artefacts and burned clay. The bones show that the main source of food was the sea and that seal and fish dominated the diet. The radiocarbon datings show that the whole complex belongs to the Late Mesolithic (4500-5330 BC).

In Norrbotten the burial tradition including stone settings filled with red ochre coloured sand can be dated to Late Mesolithic times. This tradition seems to have developed locally among people living around the Bothnian Bay, although similarities with burial rituals in other Mesolithic communities in Northern Europe are obvious.

*Lars Liedgren. Silvermuseet i Arjeplog, Insarv, Torget SE-938 31 Arjeplog, Sweden.
lars.liedgren@silvermuseet.se*

Inledning

År 1990 fornminnesinventerades de centrala delarna av Överkalix kommun och undertecknad var en av platsledarna. Överkalix hade översiktligt inventerats ett 20-tal år tidigare av Riksantikvarieämbetet. Trots att insatsen då var begränsad, kunde ett förhållandevis rikt fornlämningsmaterial uppvisas (Löthman 1973), dock endast en bråkdel av de fornlämningar som påträffades under 1990 års arbete (Liedgren 1991).

Många lösfynd, av bl. a. nordbottniska redskap, kunde nu knytas till boplatser. Mängder av boplatsvallar påträffades, ibland på nivåer som antydde att de var mycket gamla. Likaså förekom rikligt med boplatsgropar (ofta i klapper) och boplatser i form av skörbränd sten och avslag, ibland på höga nivåer. Flera fyndplatser med kamkeramik påträff-

Lars Liedgren (f. 1952), fil dr 1992, arkeolog, antikvarie vid Silvermuseet i Arjeplog sedan 1992. I avhandlingen analyserades den äldre järnålderns bebyggelse i Hälsingland. Har arbetat som arkeolog i Norrbotten de senaste 25 åren, vilket innefattat lämningar från kust till fjäll och omspant de flesta perioder. Medverkar för närvarande i forskningsprogrammet "Recalling the past" inriktat på bebyggelseutveckling och landskapsutnyttjande i landskapet Västerbotten under yngre järnålder och medeltid.

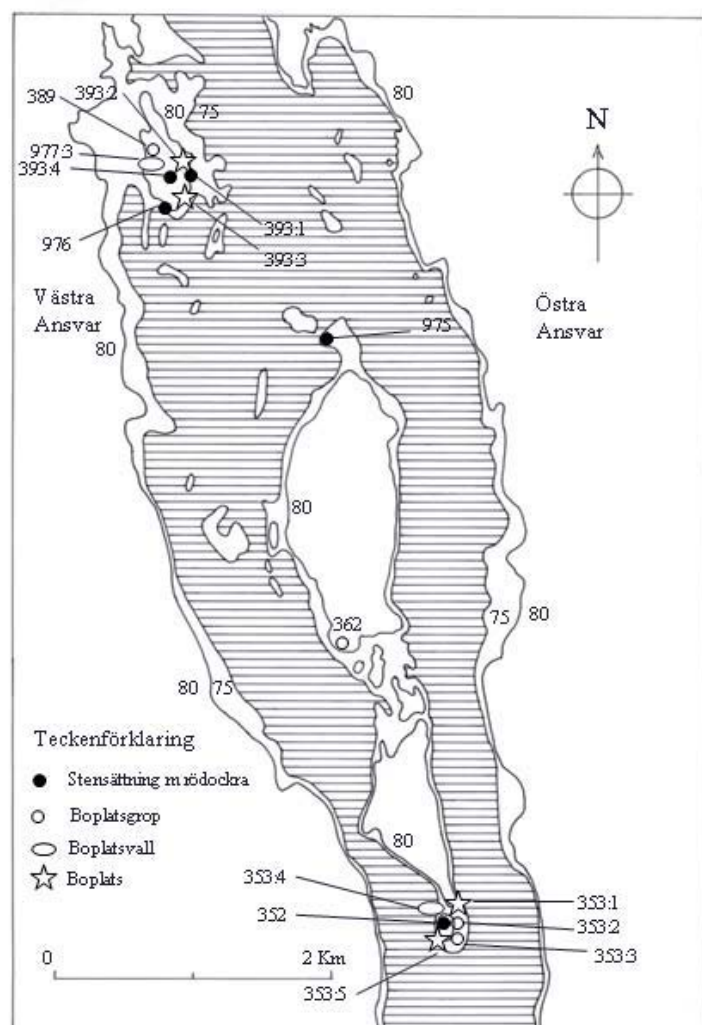

Fig. 1 Figuren visar den trånga havsvik som existerade vid 75 resp 80 m.ö.h. och de fornlämningar som kan knytas till de nivåerna. Nummer hänvisar till fornlämningar i FMIS.

fades också, inte minst boplatsen vid Lillberget som även uppvisade ett flertal boplatsvallar anlagda på rad (Halén 1994; Färjare 1995). Sist, men inte minst påträffades ett 10-tal stensättningar med rödockrafärgad sand mellan stenarna. Utifrån dagboken som fördes under fältarbetet får man en bra bild av hur uppfattningen om stensättningarna växte fram.

En av utgångspunkterna vid inventeringarna i Överkalix var att särskilt söka stensättningar och röseliknande stensättningar, då flera var registrerade redan på 1970-talet, men med antagandet att de troligen var från järnålder (se Löthman 1973:17ff). I artikeln diskuteras även möjligheten att en del skulle vara rester efter s.k. "lappgravar". Det dröjde inte länge förrän en stensättningsliknande lämning påträffades (5 juli), ca 3,5 m i diameter (Raä 975, fig. 1). Eftersom osäkerhet fanns om det var en grav kontrollerades marken med jordsond varvid rödfärgad/rödbränd sand framkom. För att säkerställa fyndet frilades en mindre yta, varvid rödfärgad jord påträffades. Osäkerheten kvarstod dock, då rödfärgad jord även kan uppkomma vid eldning.

Vid återbesök av tidigare registrerade stensättningar, som antagits vara från järnålder, visade det sig att tre av fyra lokaler även hade boplatsvallar i närheten. Frågan restes den 6 juli om boplatsvallarna kunde vara från järnåldern? Den 30 augusti påträffades två möjliga stensättningar i Västra Ansvar (Raä 393:1, 4, fig. 1), i anlutning till forn-lämningar från stenåldern, bl. a. en boplatsvall. Den ena stensättningen var rektangulär, 3,5 x 2,3 m stor och den andra en rundad stenpackning, 3,5 m i diameter. I båda förekom rikligt med rödockrafärgad sand. De två anläggningarna karterades den 10 september.

I september månad gjordes en liten provundersökning av en förmodad gravlämning inom Lillberget-boplatsen (se Halén 1994:72ff). Där påträffades liknande rödfärgningar som noterats i de tidigare hittade stensättningarna. I mitten av september besiktigades stensättningarna vid Ansvar av Lennart Klang (ansvarig för fältarbetet) som menade att det tveklöst var stensättningar som skulle R-märkas även utan den rödfärgade jorden.

Några dagar senare, 18 september, besökte referensgruppen med deltagare från Västerbotten och Norrbotten samt David Damell, Riksantikvarieämbetet, lokalen vid Ansvar. De flesta var positiva, men någon menade att det kunde röra sig om naturbildningar. Den 21 september R-märktes den först påträffade stensättningen med rödockra

(Raä 975, se ovan) och ytterligare en stensättning med rödockra påträffades vid Ansvar (Raä 976:1).

Under slutet av september började de under 1970-talet registrerade stensättningarna att kontrolleras. Hade också dessa rödockra mellan stenarna? En av de två på Lavasheden (Raä 561:1-2) visade sig ha rödockra. Vid samma tillfälle påträffades ytterligare en stensättning med rödockra i närheten av dessa två (Raä 577:3). I dagboken skrevs samma dag:

Frågan är fortfarande vilken datering rödockragravarna skall ha. Kan det vara så att ockran tillhör stenåldern?, det verkar fortfarande sannolikast. De skulle kanske därför inte sammankopplas med boplatsgropar och boplatsvallar med blekjord under vallarna på Lavasheden (dvs. med lämningar som inte är bundna till havsstranden). Totalt är nu 6 stensättningar med rödockra kända... Ett annat alternativ är att gravarna är från förromersk tid och skulle således ha paralleller med de finska gravarna med röda sandstensskivor. Frågan är också om detta bara är ett nordnorrbottniskt fenomen eller om det går långt söderut.

En viss tvekan till att tolka lämningarna som tillhörande stenålder var delvis kopplat till att de ofta förekom rätt nära älven. Detta förändrades den 1 oktober då en fornlämningsmiljö, belägen på NV-sidan av Storbrändberget, besöktes. Här hade, tidigare under sommaren, kamkeramik (Raä 984:2), andra boplatsspår samt fångstgropar registrerats. Ett 10-tal m (i höjdd) ovanför och ett 60-tal m söder om kamkeramiken påträffades vid besöket en rektangulär, ca 5 x 3 m stor och 0,1-0,25 m hög stensättning, markerad av ett 50-tal stenar i ytan. Sondning visade att det förekom kraftigt rödockrafärgad sand i hela anläggningen. Plötsligt stod allt fullkomligt klart, läget på graven ovanför en stor myr, kunde inte tolkas på annat sätt än att den anlagts när detta varit ett sund i ett dåtida hav med en lägsta nivå av ca 65 m.ö.h. (nivå på dagens myrmarker nedanför).

Under processen, att tolka in en ny typ av fornlämning, låg i bakgrunden att det inte kunde vara lämningar knutna till havsstranden, då de i så fall skulle vara alldeles för gamla med avseende på tidigare kunskaper om gravar i Norrlands kustområde. En genomgång av samtliga stensättningar med rödockra visade att de låg 75 m ö h eller högre vilket

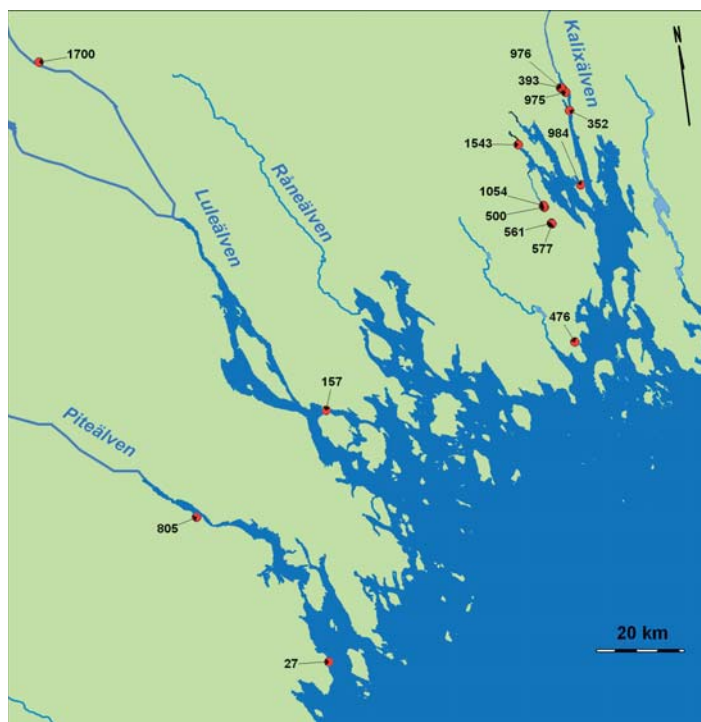

Fig. 2 Spridning av kända lokaler med rödockrastensättningar i Norrbotten. Kustlinjen 70 m.ö.h. motsvarar senmesolitisk tid.

indikerade en datering till senmesolitisk tid och i så fall de äldsta uppbyggda gravmonumenten i Norden.

Efter Storbrändberget registrerades flera nyastensättningar med rödockra fram till och med den 5 oktober och totalt blev antalet 12 inklusive de som upptecknats före 1990. Nio av dem hade rödockra i fyllningen.

Under de år som gått efter 1990 års inventering har nya rödockragravar registrerats, dels på redan kända platser medstensättningar och dels på nya platser. Den senaste, vad jag kan bedöma, registrerades 2005. Det totala antalet kändastensättningar är idag 18 (lite beroende på hur man bedömer materialet) fördelade på 15 lokaler (fig. 2).

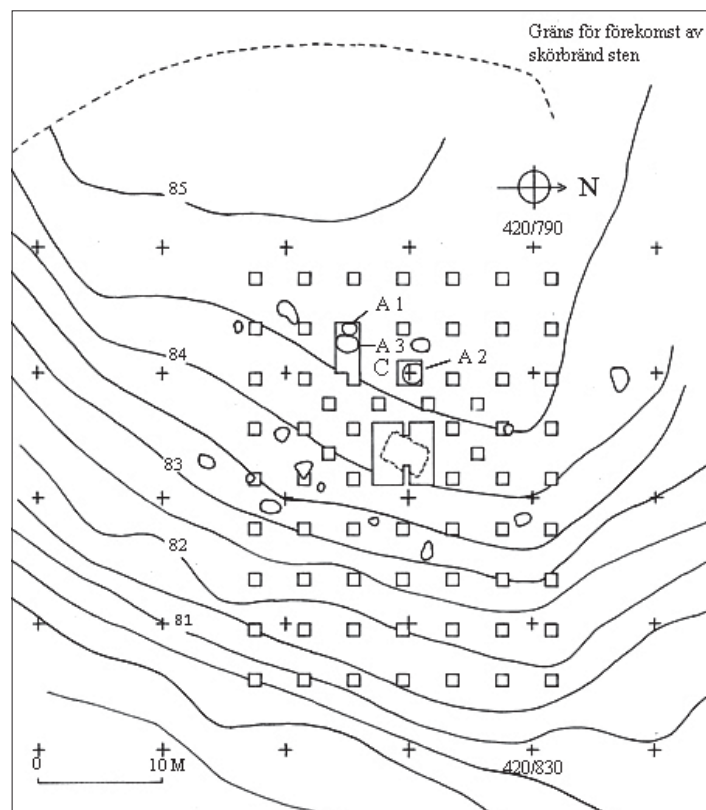

Fig. 3 Undersökningsytter inom Raä 393:1, boplatser med rödockrastensättning. Nivåer avvägda med avvägningsinstrument. Resultat redovisat med 0,5 m ekvidistans mellan höjdlinjer. Streckad linje visar gräns för boplatser mot väster, fastställd genom sondning.

Under säsongen 1990 diskuterades en utgrävning av den rektangulära graven i Ansvar, men det blev i stället en stensättning i Manjärvi, i Älvsby socken, som kom att undersökas 1991-1992 (Raä 805:1). Här hade en lokal med stensättningar påträffats under fältarbetet 1991. Utgrävningen visade att stensättningarna verkligen hyste stenåldersbegravningar daterade till den tid som antyddes av nivån över havet (se

Liedgren 1993, 1994). Genom medel från Humanistiska Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet kunde dock den rektangulära stensättningen i Västra Ansvar undersökas, 1995-1996 (Liedgren 1995a, 1996b).

Utgrävningarna vid Västra Ansvar

På den västra sidan av Kalix älvdal, ca 4 km nedströms Jokkfall, är ett ca 275 x 175 m stort område med rika lämningar från stenåldern (fig. 1) bestående av: stensättningar med rödockra (Raä 393:1,4 och Raä 976), en boplatavall och en boplatagrop (Raä 977:3, 389:1) samt boplatsspår i form av skärvstensförekomster (Raä 393:2-3, Raä 977:2).

Lämningarna är belägna på krön och på avsatser i södra delen av en sandig höjdsträckning som under mesolitisk tid har varit en avlång ö, 500-900 x 200-400 m stor, belägen långt in i Kalix älvs dåtida mynningsområde. I dag ligger Kalixälven 600-700 m mot öster. Lämningarna förekommer inom intervallet 82 till närmare 93 m.ö.h. Målsättningen med utgrävningarna vid Västra Ansvar var att undersöka stensättningen och ta reda på i vilken kontext begravningen skett (Liedgren 1995a-b).

Boplatavallen, som delundersökts (Liedgren 1995a) visar en ¹⁴C-datering till 4460-4780 f. Kr. (2 sigma). En kokgrop under vallen visar en något äldre ¹⁴C-datering till 5000-5300 f. Kr. (2 sigma).

Stensättningen och boplatlämningen Raä 393:1-2, är belägna på en ca 60 x 8-30 m stor avsats i den östra delen av höjdsträckningen (fig. 3). Nedanför terrassen, som är belägen ca 85 m.ö.h., är sluttningen relativt brant. Kring 80 m.ö.h. flackar dock terrängen ut. Sannolikt kan man räkna med att bosättning inte förekommit på terrassen mycket längre än slutet av mesolitisk tid. Då hade havet dragit sig tillbaka och nått det flacka området.

Terrassen består i huvudsak av sand med glesa inslag av block. Genom täta provstick med jordsond samt blottade markytor, kunde en ca 55 x 50 m (N-S) stor yta avgränsas (fig. 3). Boplaten var i huvudsak belägen på terrassen men även i dess sluttning mot Ö.

För att få ett grepp om boplatsspåren kring gravanläggningen stakades ett antal meterrutor ut symmetriskt ut inom ett 33 x 24 m stort område. Detta rutsystemet täckte 12,5 % av hela den ytan. Ytterligare rutor togs upp i områden med särskilt intressanta fynd. Av boplatytan undersöktes ca hälften av rutsystemet ned till Rn 2 eller djupare (varje lager ca 0,1 m djupt).

Beskrivningen av undersökningarna inleds med graven och därefter redogörs för boplatsen och de fynd som påträffades. I nedanstående beskrivning används termen grönsten, vilket åsyftar artefakter som är gjorda av en grågrön till gråsvart bergart.

Stensättningen

Stensättningen var belägen på svagt sluttande mark i den östra kanten där terrassen är som bredast. Den var närmast rektangulär, 3,4 x 2,4 m och 0,1-0,15 m hög (fig. 4). Stensättningen markerades av en antydd ram av ett 20-tal, delvis utrasade stenar. Innanför ramen syntes, i den SV delen, ett 10-tal stenar. I övrigt bestod fyllningen av kraftigt röd-ockrafärgad sand ned till ett djup av intill 0,1 m. Rödockra förekom

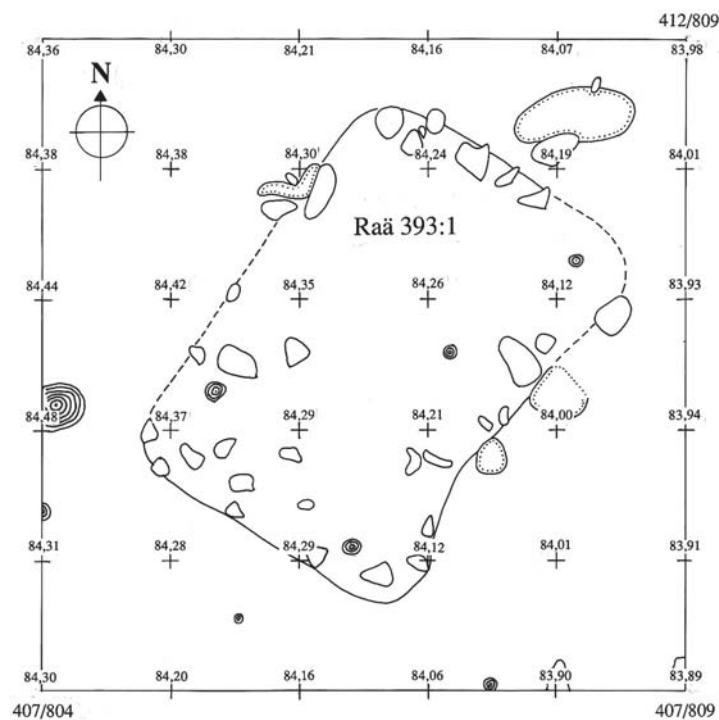

Fig. 4 Yta A med kartering av stensättning före undersökning.

även utanför stenramen, främst i de östra delarna.

En 5 x 5 m stor yta (yta A) avgränsades kring graven. Efter borttagande av markvegetationen framgick att ytan till största delen var täckt av blekjordsbildning. I ytan påträffades några avslag av ljus kvarts, en kärna av kvarts samt några avslag av grönsten.

Efter nedgrävning av Rn 1 (ca 0,08-0,1 m djup), blev stenramen mer markerad (fig. 5). I NÖ hörnet framgick att flera stenar var förskjutna, sannolikt pga. frostlyftning. I SV kortsidan var en packning av ett 25-tal stenar, och i NÖ kortsidan en packning av ett 15-tal stenar. Generellt var stenarna i packningarna något mindre än de som ingick i stenramen. Kraftigt färgad rödockra förekom inom hela ytan innanför stenramen och i ett ca. en meter brett band utanför stenramen. Mot botten av lagret framkom fläckar av gulbrun sand i rödockran både innanför och utanför stenramen. Mot NÖ kortsidan, innanför stenramen, påträffades en slagen tresidig spets (retuscherad i toppen), sannolikt ett förarbete till pilspets (fig. 17:4). Spetsen var av gråsvart grönsten och låg med udden snett ned i rödockrafärgad sand. Vidare påträffades en spets av gråsvart grönsten med nötningspår, en kniv av gråsvart grönsten med retuscher längs eggarna samt en rätuggad mejsel av grönsten. Till detta kan läggas en kärna av kvarts, närmare 175 avslag av kvarts, drygt 130 avslag av grågrön-gråsvart grönsten, några avslag av kvartsit, ett 100-tal bitar rödockra, ett 60-tal bitar bränd lera och ca 500 fragment brända ben. Sammantaget i yta A påträffades i Rn 1 drygt 600 skörbrända stenar.

Före nedgrävning av nästa lager lyftes ett 60-tal stenar bort, främst från packningarna i kortsidorna. Ytan nedgrävdes ytterligare 0,1-0,15 m. I botten av Rn 2 förekom rödockra samt gul-rödgul sand fläckvis inom hela stensättningens yta samt fortfarande delvis utanför (fig. 6). I stensättningens NÖ del var även en fläck med grå jord med många små benfragment. I detta parti påträffades också rikligt med skörbränd sten. I lagret framkom rikligt med fynd, skörbränd sten samt brända ben. I ruta 407/805, utanför stensättningen, påträffades brända fragment av övre delen av en bennål (se fig. 19) samt spetspartiet av en ben/hornpil, några skrapor av kvarts och grönsten, en liten skrapa av flinta samt en kärna av kvarts. I övrigt förekom ca 160 avslag av kvarts och ca 280 av grågrön-gråsvart grönsten, några avslag av kvartsit, närmare 1800 fragment brända ben, ett 75-tal bitar bränd lera samt ett 60-tal bitar rödockra. Totalt påträffades drygt 650 skörbrända stenar i Rn 2.

Vid nedgrävning av Rn 3 (botten ca 0,3-0,35 m dj under torvytan), borttogs stora delar av de kvarvarande stenarna. Rester efter en hård påträffades i meterruta 410/807, bestående av en spridd skärvstenspackning, mörkfärgad sand med inslag av brända ben och kol. Mot botten av Rn 3 framträdde en avlång, ca 2,8 x 1,6 m stor, oregelbunden mörkbrun färgning. I färgningen var fläckvis av rödockrafärgad sand. Utanför denna färgning bestod jorden av grå-grågul sand samt partier med ursvallat strandgrus och grovsand. Här och var förekom även fläckar av rödockrafärgad sand, troligen skador efter rötter. I detta lager påträffades fortfarande rikligt med fynd av artefakter, avslag samt skörbränd sten och brända ben: tre skrapor varav två av grönsten och en av flinta (se fig. 20), två fragment av mejslar varav ett från håleggad mejsel, en bränd benpärla, några kärnor av kvarts, några bitar bränd lera samt ett 60-tal avslag av kvarts och drygt 120 avslag av grönsten, varav 10 med

Fig. 5 Yta A och den rektangulära stensättning med rödockra, botten av Rn 1, från väster. De rosa färgningarna utgörs av blekjordsbildning. Foto: Lars Liedgren 1996.

spår av slipning och några som kan klassas som spån. Dessutom påträffades över 300 skörbrända stenar och över 900 brända benfragment.

Efter borttagande av Rn 4 framträdde i botten av lagret en avlång, 2,2 x 0,3-0,53 m stor (NNÖ-SSV), gulbrun-rödbrun färgning (fig. 7). I färgningen förekom ställvis inslag av sot och kol. I kanterna av färgningen var här och var ett smalt band med rödockrafärgad sand. Hela den ovan nämnda färgning avtecknade sig mycket tydligt gentemot omgivande orörda mark (C-horisont). I färgningen var fem större stenar, 0,2-0,35 m stora. I omgivningarna till den avlånga färgningen förekom ställvis fläckar med rödbrun jord samt även ett utskott i den SSV delen. Troligen var de flesta fläckarna störningar av rötter. Omedelbart SÖ om den södra delen av den stora färgningen var ett jordfast block, ca 0,6 x 0,6 m stort. På SÖ sidan av detta var, i kanten av svallgrus och grovsand, ett område med kraftigt fragmenterade obrända ben. I Rn 4 påträffades

Fig. 6 Yta A, rektangulär stensättning med rödockra, botten av Rn 2, fr väster. Foto: Lars Liedgren 1996.

endast en skrapa av flinta (F 108, se fig. 20:3), några osäkra kärnor av kvarts, ett 60-tal avslag av kvarts och grönsten, ca 150 skörbrända stenar samt ca 350 fragment brända ben.

Gravgropen

Detta lager innefattade jordfyllningen i gravgropen ned till skelettet (varierande från någon centimeter till ett 10-tal, se fig. 8). De fem stenarna och jordfyllningen togs bort. Den gulbruna-rödbruna fyllningen bestod av lös sand, grovsand och grus, med inslag av kol, sot, enstaka skörbrända stenar, brända ben, avslag samt enstaka artefakter. Den gulbruna-rödbruna färgningen togs bort varvid fynd främst i form av avslag och brända ben påträffades. Dessutom framkom några bitar bränd lera samt två artefakter: den ena en skrapa av gråsvart grönsten (F

Fig. 7. Avlång jordfyllning och stenar ovan den gravlagde, botten av Rn 4. Foto: Lars Liedgren 1996.

116, fig. 8, 9:1, 11). Föremålet är tillverkat av material från ett redskap med slipad egg, kanske ett nordbottniskt redskap? Det har inte några nötta slagytor vilket visar att det inte troligen inte använts efter tillverkningen. Det andra, en pilspets eller förarbetet till sådan (F117, fig. 8, 9:2, 11), antingen till en tånge- eller antingen en mandelformad pilspets, troligen det förra. Spetsen är endast grovt tillformad med retuscher. Slagytan verkar inte nött, däremot är en flatsida kraftigt nött. Materialet verkar således komma från ett annat redskap som omformats. När den rödbruna fyllningen togs bort framträdde omedelbart rester efter ett skelett. Jorden med skelettresterna var hårdare packad än jorden i jordfyllningen ovanpå. Vid borttagande av de fem större stenarna visade det sig att de i fyra fall var placerade med undersidan omedelbart ovanpå skelettet, den femte låg omedelbart NNÖ om fotpartiet och i nivå med detta. Två stenar var placerade ovan axelpartiet och två strax nedom bäckenpartiet.

Gravläggningsen

Skelettet som framkom, 0,4-0,45 m under torvytan, var placerat i utsträckt rygggläge med kraniet vänt mot VNV, armarna var placerade tätt längs kroppsidorna och händerna vilade på bäckenet. Underben och knän var tätt hoplagda (se fig. 10-11). I huvudsak markerades skelettet av gulvita-gråvita färgningar som till delar var smetiga i konsistensen.

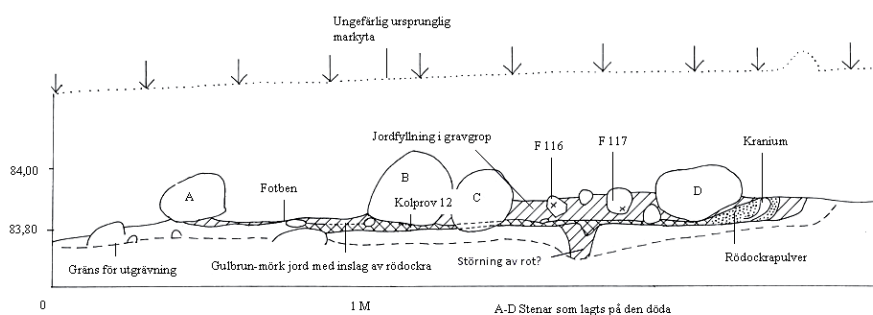

Fig. 8. Långprofil genom gravläggning, fr VNV.

Fig. 9. Två föremål av grönsten påträffade i fyllnadsjord strax ovan skelett: nr 1, skrapa gjord av slipat eggverktyg; nr 2, pilspets eller förarbete till pilspets gjord av del från slipat verktyg. Foto: Norrbottens museum.

Bevarandegraden var varierande. Total längd mellan hjässa och hälben var ca 1,58 m. Endast huvudet var kraftigt infärgat av rödockrapulver. I övrigt förekom några fläckar med svaga spår av rödockra. Här och var fanns även mörkt gråbruna färgningar i anslutning till skelettet, bl. a. öster om skallpartiet. Inga synliga markeringar av gravgåvor/klädesdetaljer i form av benpärlor, tänder etc. kunde noteras.

Hela huvudet var indränkt av rödockrapulver (utan inblandning av sand). Rödockrapulvret fanns ymnigast från kindben ned till halsens slut, lagret var intill 0,05 m tjockt (fig. 12). På övre sida av huvudskål var ett ovalt hål markerat, ca 0,22 x 0,15 m stort. Hålet bör ha uppkommit när skallbenet tryckts in av ovanförliggande jord och sten. Därefter har hålrummet fyllts med inrasad jord och fixerats i läge. Huvudskålens ben var förhållandevis välbevarat. Munnen var öppen och båda tandraderna kunde noteras.

Båda armarna var placerade tätt mot kroppen. I den västra delen var armbågsleden markerad. Armen var för övrigt bland de bäst bevarade delarna av skelettet. Underarmar var tydligt invikta mot skötet. Händerna var mycket diffusa. I ytterkant av armarna var en tydlig rand av rödockra.

Fig. 10. Skelettbegravning från NÖ. Foto: Lars Liedgren 1996.

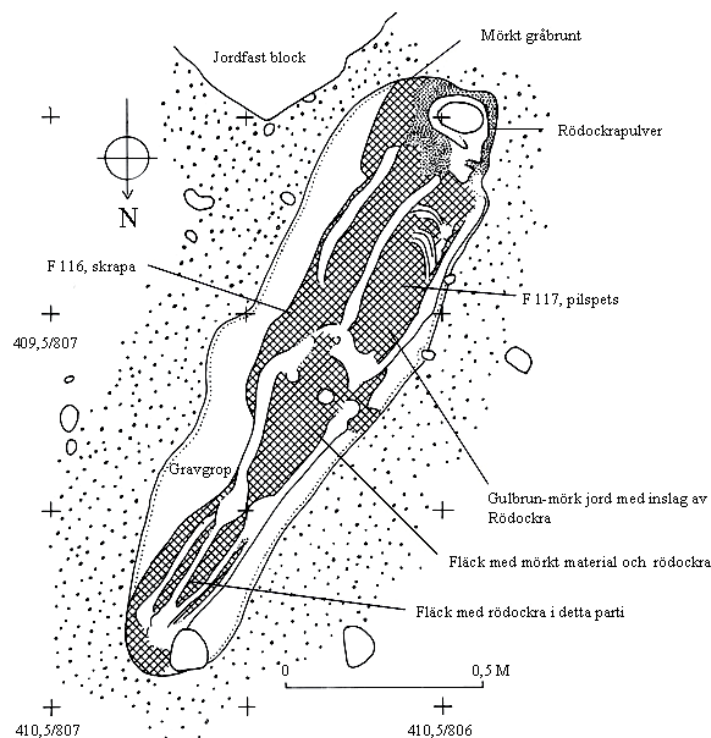

Fig. 11. Planritning över skelettbegravning.

Ryggkotorna gick att följa i hela dess längd från svanskota till översta kotan. Bröstkorgen i väster gick endast att ana med 4-5 revben. Här var färgningar mycket tunna och jorden fläckvis gråsvart och kraftigt ockrafärgad. Delar av bäcken var synligt från nedersta partiet av ryggraden och ledkulor till lårben var antydda. Ytterbredd på ben vid bål var ca 0,26 m. Färgningar efter underbenen kunde tydligt följas. Båda underbenen och knän var tydligt markerade. Underbenen övergick till otydliga fotpartier. Endast hälbenet var tydligt bevarat.

Kroppställningen med de tätt liggande armarna, svagt uppskjutna axlarna och de tätt liggande knäna antyder att skelettet har varit surrat.

Fig. 12. Övre delen av skelettbegravning, fr NÖ. Foto: Lars Liedgren 1996.

Kroppen kan ha lagts på en fäll eller på näver (se Nilsson Stutz 2006), därefter har rödockrapulver strötts på huvudet. I nästa moment har svepningen vikts runt kroppen och sedan har den surrats ihop. ”Förpackningen” har därefter lagts ned i gravgropen och stenats med fem stenar. Dessa fem var de enda större stenar som förekom i mittpartiet av stensättningen. En detalj att notera är att den femte stenen vid fotänden inte var placerad på fötterna utan något längre mot NNÖ. Detta kan bero på att svepningen var något längre än skelettet och man ha lagt stenen på denna istället. De två artefakter som framkom i fyllningen, strax ovan skelettet, kan rimligen tolkas som gravgåvor.

Skelettet härrör från en liten och späd person. Tänderna var inte särskilt slitna och troligen kunde en visdomstand beläggas. Förhållandet antyder en ålder av ca 18-25 år vilket vidare indikerar att den begravda var en kvinna (Vretemark 1998).

Material från skelettet är givetvis den bästa utgångspunkten för en datering av gravläggningen. På grund av den dåliga bevarandegraden kan inte benrester användas. Istället får man lita till boplatstresterna och höjden över havet. Två dateringar är gjorda på material djupt nere i graven, kolat material under sten i samma nivå som skelettet samt en härданläggning med små kolbitar i anslutning till gravgropen. Båda ger en datering till 4720-5000 f. Kr., se tabell 1. En datering är gjord på relativt ytligt kol från rödockrafyllningen i stensättningen. Troligen rör det sig här om senare störningar.

Påträffade konstruktioner utanför yta A

Yta B

Vid nedgrävning av yta B påträffades en packning av skörbrända stenar (A 1, fig. 3). Den framträdde i Rn 1 som närmast oval, 1,4 x 1,0 m stor, bestående av 0,02-0,2 m stora, i huvudsak starkt skörbrända stenar (Liedgren 1995). Jorden mellan stenarna var mörkt rödbrun med inslag av större och mindre kolbitar. I anslutning till anläggningen och i övriga delar av yta B var jorden fläckvis gulbrun och rödbrun med inslag av kol och små benfragment. Benen förekom främst NÖ om A 1 där det också var relativt gott om skörbränd sten. Totalt påträffades i de fyra rutorna kring A 1 i Rn 1: 400 skörbrända stenar, vägande drygt 20 kg, en skrapa av kvarts, en kniv av gråsvart grönsten, ett spån av grönsten med

nötningsspår, ett 100-tal avslag av kvarts, ett 40-tal avslag av gråsvart-grågrön grönsten, varav ett med slip-spår, samt några avslag av kvartsit. Till detta kommer närmare 350 fragment brända ben (varav drygt 20 fiskkotor).

Vid utgrävning av Rn 2 (ytterligare 0,1-0,15 m dj) påträffades rikligt med skörbränd sten i alla fyra rutor kring skärvtenspackningen, totalt drygt 450 stenar vägande närmare 50 kg. Mest förekom i ruta 405/796, 17,9 kg skörbränd sten. Stenen var liksom i Rn 1 kraftigt skörbränd. Jorden under stenpackningen var delvis rödbränd. I skärvtenspackningen och i jorden kring anläggningen förekom spridda kolbitar och ibland rikligt med små brända benfragment, av det senare närmare 600 fragment. Vidare påträffades en benpärla (F 95, fig. 18:2), ett 50-tal avslag av kvarts, ett 20-tal avslag av gråsvart grönsten, varav ett troligen från en håleggad mejsel, ett avslag av kvartsit samt en bit bränd lera. Kol från skärvtenspackningen har daterats till 4510-4800 f. Kr. (tab. 1).

Tab. 1. ¹⁴C-dateringar, Manjårv och Ansvär. Daterat material är genomgående kol, utom provnummer (P-nr) 12 som är "bubbligt kolat material" och P-nr 1 (Raä 393:1) som utgjordes av "små kolbitar".

Soeken	Raä nr	Ort	Typ av anläggning	P-nr	Ua	Anläggning	Dat okal	Kal 2 sigma
Älvsbyn	805:1	Manjårv	Jordfyllning ovan skelett	4	2502	Gravrop	6150±100 BP	4830-5320 BC
Älvsbyn	805:1	Manjårv	Kol i boplats-material under rest sten vid sts	10	4664	A 7	6205±70 BP	4980-5320 BC
Älvsbyn	805:1	Manjårv	Gravläggning	18	4665	Kol vid den gravlagde	5930±70 BP	4610-5000 BC
Älvsbyn	805:1	Manjårv	Skärvtenspackning	7	4666	A 4	6205±70 BP	4980-5320 BC
Överkalix	393:1	Ansvär	Fyllning till sts	2	10797	Stensättnin, rödockrafyllning	3755±65 BP	2460-1970 BC
Överkalix	393:1	Ansvär	Under sten direkt ovan skelett	12	45525	Gravrop	5947±41 BP	4720-4900 BC
Överkalix	393:1	Ansvär	Kol från hård vid gravrop, A 4	1	45526	Hård	5991±41 BP	4780-5000 BC
Överkalix	977:3	Ansvär	Hård i boplatsvall	6	10793	A 2	5770±70 BP	4460-4780 BC
Överkalix	977:3	Ansvär	Kolkrop under vall i boplatsvall	7	10794	A 1	6230±65 BP	5000-5330 BC
Överkalix	393:2	Ansvär	Kolkrop på boplats	2	10795	Yta B, A 3	6150±60 BP	4930-5300 BC
Överkalix	393:2	Ansvär	Skärvtenspackning på boplats	1	10796	Yta B, A 1	5815±60 BP	4510-4800 BC

En kokgrop påträffades under och vid sidan av skärvstenspackningen inom yta B. Den var närmast oval, 1,9 x 1,4 m stor. Den markerades i botten av Rn 2 av ett 30-tal stenar i kanten samt en fyllning av brun-gulbrun sand med inslag av rödbränd jord och kol/sot. I jordfyllningen påträffades enstaka avslag av kvarts samt några brända ben. I botten fanns en delvis tät stenpackning, 1,3 x 0,6 m stor av 0,1-0,25 m stora delvis kraftigt skörbrända stenar. Under stenarna var ställvis rikligt med kol och sot. Undre partiet av kolhorisonten låg 0,53 m under markytan. Totalt påträffades i ca halva kokgropen 169 skörbrända stenar vägande 103 kg. Detta innebär att hela anläggningen uppskattningsvis innehållit drygt 200 kg sten. En datering av kol i ytan av anläggningen gav 4930-5300 f. Kr. (tab. 1). Dateringen visar att kokgropen är äldre än skärvstenspackningen, vilket även framgår av stratigrafien.

Yta C

I de övre lagren påträffades gulbrun jord med inslag av rödbrända fläckar. Totalt, i de två översta rensningslagren, framkom mer än 500 skörbrända stenar med en vikt över 30 kg. I de översta nivåerna var stora mängder små ben, 80 % av fisk och resten av säl, bäver, fågel och mård. Av fisken utgörs 80 % av gädda. Anläggning 2 markerades tydligt först i botten av rensningsnivå 3. Den framträdde som en rundad, gråbrun färgning, ca 1,5 m i diam. och 0,55 m dj räknat från torvytan. I fyllningen framkom endast enstaka skörbrända stenar av ringa storlek enstaka avslag samt brända ben. I de undre lagren fanns bara fiskben av gädda, sik och karpfisk där gädda står för ca hälften av bestämningarna. Någon klar bild av vad gropen använts till kunde inte erhållas.

Spridning av olika fyndkategorier

Skörbränd sten påträffades i varierande grad i praktiskt taget alla rutor (fig. 13), även i rutorna i öster ned mot det som måste ha varit strandzon. Totalt hittades inom de utgrävda ytorna 4756 skörbrända stenar (505,5 kg). Till detta kommer 169 stenar (103 kg) från kokgropen. Av stenarna var 2885 (339,35 kg) i ytorna utanför yta A. Inom yta A förekom 1871 skörbrända stenar (166,15 kg). Eftersom endast en mindre del av boplatsen undersökts (fig. 3) kan man utan vidare uppskatta att hela boplatsytan innehåller många ton skörbränd sten.

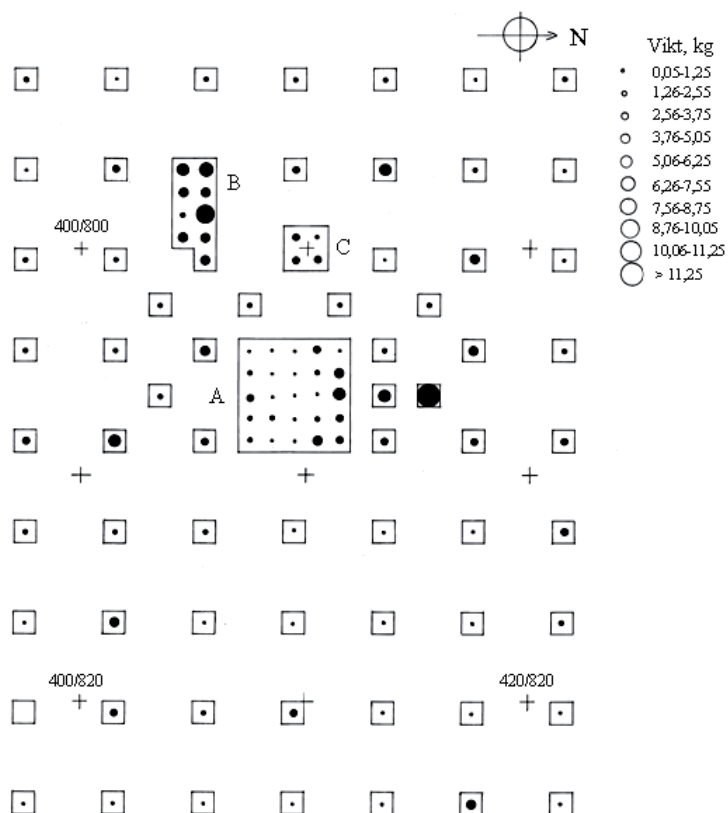

Fig. 13. Spridning av skörbränd sten i alla utgrävda ytor, Rn 1.

Brända djurben

Alla brända djurben från undersökningen, totalt 8579 fragment (830 g), har analyserats (tab. 2). Av dessa har 790 fragment bestämts till art (inkl. karpfisk), vilket således utgör drygt 9 % av alla benfragment (Vretemark 1996, 1998, 2012).

Bland däggdjuren dominerar säl, där de flesta benen består av handfot- och kraniedelar från vuxna individer, vilket bör indikera att hela

Tab. 2. Bestämningar av brända djurben Ansvar.

Art	Meterrutor utanför yta A-C		Yta A				Yta A fyllning ovan gravläggning				Yta B		Yta C		Summa
	Rn 1	Rn 2	Rn 1	Rn 2	Rn 3	Rn 4	Rn 1	Rn 2	Rn 3	Rn 4	Rn 1-2	Rn 1-4	Rn 1-2	Rn 1-4	
Säl	37	39	17	37	27	10	2				34	37			240 (30,4 %)
Bäver		4		1	2						14	7			28 (3,5 %)
Mård											1	1			2 (0,3 %)
Skogshare	1										2				3 (0,4 %)
Alg				3							11				14 (1,8 %)
Älg/ren					2							2			4
Ren											1				1 (0,1 %)
Större däggdjur				1							1				2
Orre				4											4
Andfågel					2										2
Fågel obest.	5		4	11	8		1				3	13			45
Gädda	19	21	13	59	25	7	2				57	140			343 (43,4 %)
Sik	1	5	4	6	2	1					52	27			98 (12,4 %)
Lax		1	1								3	8			13 (1,6 %)
Karpfisk	1	2	2	2	2		4				8	13			34 (4,3 %)
Abborre					4						4	1			9 (1,1 %)
Strömming							1								1 (0,1 %)
Fisk obest.	3	5	1	14			1				2	12			38
Obest.	509	855	463	1582	879	326	117				975	1992			7698
Summa	576	932	505	1720	953	344	128				1168	2253			8579

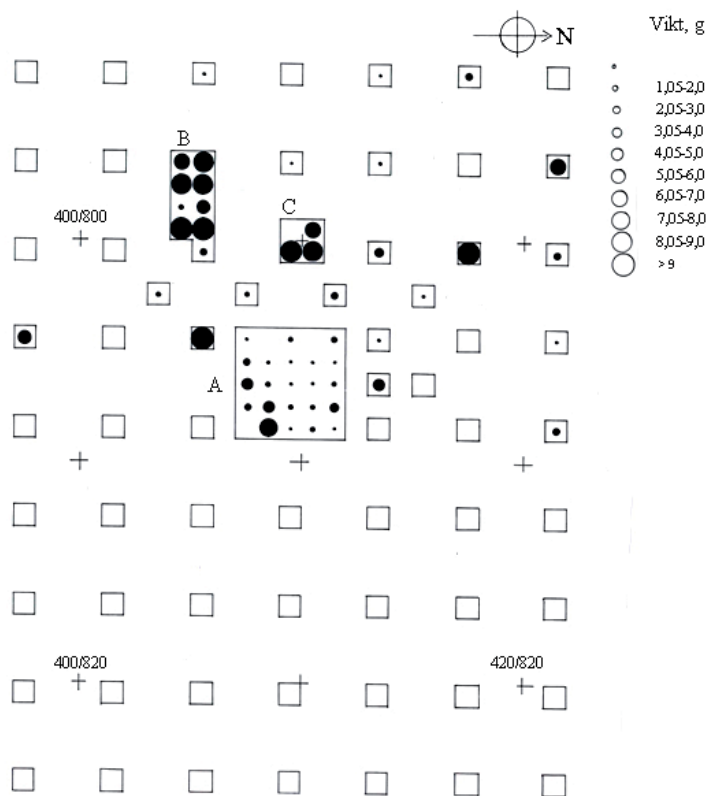

Fig. 14. Spridning av brända ben i alla ytor, Rn 1.

kroppar tagits till boplatsen. Troligen är samtliga från vikaresäl. Av säl-benen kommer några från nyfödda kutar vilket indikerar jakt på vårvintern. Av fisk dominerar gädda med 43,4 % samt sik med 12,4 %, fiskar som brukar vara vanliga i stenåldersmaterial. Enligt Vretemark (1996) kan dock gäddan vara överrepresenterad. Om man istället enbart ser till kotorna kan sik ha varit mer dominant. En del av gäddorna har nått en meters längd med utgångspunkt i kotorna (Vretemark 2012). Ätminstone en av karpfiskarna kan artbestämmas till mört. Man kan

lägga märke till att typiska saltvattensfiskar som torsk saknas helt.

Vad gäller de brända benen har de en betydligt snävare spridning än den skörbrända stenen, dessutom är variationerna mellan rutorna betydligt större (fig. 14). Mest ben förekom i östra delen av stensättningen, i yta B och C samt även i några spridda rutor. Mest ben var i ruta 409/800, inom yta C, med 1752 fragment vägende 106 g.

Spridningarna är likartade i Rn 1 och Rn 2. Skillnader i spridningen av de brända benen kontra skörbränd sten kan ha sin grund i att stenen omplockats många gånger när man ställt iordning nya skärvtenspackningar och kokgropar medan benen ofta blivit kvar på den plats där de bränts.

Ved använd vid eldning

Totalt har 139 kolbitar från boplatsten (inkl. härd i boplatsvall ovanför) och stensättning analyserats med avseende på vedart (Liedgren 1995). Av dessa kommer 92 (66 %) från tall varav några bitar med täta årsringar. 34 (24,5 %) kommer från björk, nästan alla från A 3. I övrigt förekommer någon bit asp och sälg samt näver/bark och även ett tallbarr.

Artefakter och avslag

Avslagen har en förhållandevis vid spridning som påminner om den skörbrända stenen, dock endast begränsad spridning i sluttningarna i Ö (fig. 15). Inom Rn 1-2 påträffades relativt rikligt med avslag. Materialet består till största delen av avslag av kvarts och grönsten, ca 1400 avslag (ca 2,2 kg) av kvarts och ca 1100 avslag (ca 1,5 kg) av grönsten. Mest avslag påträffades i Rn 1. Av kvarts och grönsten sammantaget i båda lagren utgörs ca 57 % (antal) och 58 % (vikt) av kvarts. Övrigt material består av några enstaka avslag av kvartsit i Rn 1-2, 55 avslag vägende 55,65 g, dvs. endast någon procent av hela materialet. Ett avslag är av flinta. Spridningarna är mycket likartade för grönsten och kvarts, vilket betyder att man har slagit båda materialen på samma plats. För båda gäller att spridningsområdet är något mer begränsat i Rn 2. Kvartsen är i regel av ljus, fin kvalitet, där någon bit går mot bergkristall.

Totalt 56 av grönstensavslagen har nötta eller/och slipade ytor, vilket visar att de härstammar ur använda och slipade verktyg. Några kan hän-

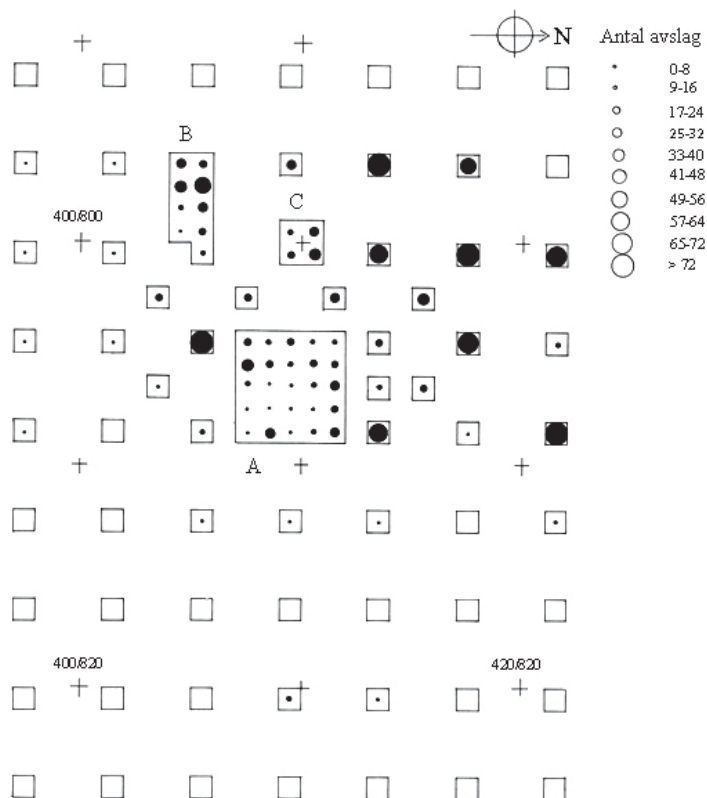

Fig. 15. Spridning av avslag i alla ytor Rn 1.

föras till mejslar, både håleggade och rätleggade. Några kan komma från redskap av nordbottnisk typ.

Vad gäller kärnor och osäkra kärnor är de främst koncentrerade till gravområdet och väster därom. Ingen kärna förekom öster om Y 809. Kärnorna av grönsten ser främst ut att ha använts för att tillverka kortare spån (fig. 16). Utgångspunkten verkar ha varit relativt tunna platta skivor, 3-5 cm tjocka, som man slagit från. Ett 25-tal spånliknande

Fig. 16. Plattformskärnor; nr 1, F 50, ruta 410/806, Rn 1, plattformskärna av grönsten, kraftigt infärgad med ockra, i stensättning; nr 2, F 79, yta A, ruta 407/805, Rn 2, plattformskärna av grönsten, SV om stensättning; nr 3, F 110, ruta 409/805, Rn 2, i stensättning, plattformskärna av kvarts. Foto: Norrbottens museum.

avslag har påträffats bland grönstensavslagen (fig. 17). Ett intressant exempel är mejseln F38, som påträffades i stensättningen. Den är gjort av ett drygt 10 cm brett och 2,7 cm högt avslag. Mejseln har slipats på en sida och på den andra, själva avslagssidan, endast vid eggen. Det förekommer även några kärnor av kvarts där spån kan ha slagits (fig. 16:3). En kärna är av kvartsit. Några kvartskärnor är av stötkantstyp och några är koniska.

Bränd lera

Vid utgrävningarna påträffades oväntat bränd lera, totalt 149 bitar (ca 141 g) invid och i närområdet kring stensättningen. Av dessa fanns tre bitar i gravgropens fyllning ovan skelettet, vilket visar att den måste ha tillkommit vid eller före begravningen. Av leran var drygt 87 % (räknat från vikt) belägen inom ruta 411/806. Ytterligare fem rutor hade fynd

Fig. 17. Spån av grönsten: nr 1, fynd 129, ruta 409/792, Rn 2; nr 2, fynd 126, ruta 408,805, yta A, Rn 3; nr 3, fynd 99, ruta 410/804, yta A, Rn 3; nr 4, fynd 58, ruta 410/806, yta A, Rn 1, stensättning. Foto: Norrbottens museum.

av bränd lera, en utanför yta A (yta B, ruta 404/797,). Bränd lera förekom främst i Rn 1-2. Den brända lera är ljusbrun-och relativt välbränd. I stort sett saknas magring, men inslag av grus/sandkorn förekommer. Lera har delvis rikliga förekomster av kol eller sot. Även inslag av brända ben samt något korn rödockra har noterats.

Som framgår av vikten per bit (ca 1 g) är lera kraftigt fragmenterad vilket också är typiskt för omagrad lera då den håller ihop sämre. En del bitar har intakta ut- och insidor. Frånsett avtryck efter växtrester saknar lera karaktäristiska drag som visar vad den brukats till. Ett förslag är att den använts till någon form av leridoler. Ett sådant fynd är gjort på den

Fig. 18. Brända rörbenspärlor med dekorationer av små infilade hack: nr 1, F 93, ruta 413/796, Rn 2; nr 2, fynd 95, ruta 404/797, Rn 2; nr 3, fynd 85, ruta 410/808, stensättning, Rn 2; nr 4, fynd 103, ruta 404/799, Rn 1. Foto: Norrbottens museum.

neolitiska kamkeramiska boplatser vid Lillberget i Överkalix (Färjare 1997a). Fynd av leridoler är väl känt från kamkeramiska boplatser i Finland samt gropkeramiska i Sverige (Wyzomirska 1984; Nunez 1986).

Ben och hornföremål

Föremål av ben och horn är sällsynta från stenåldersboplatser i Norrland. Orsaken är främst de sura jordarna som löser upp kalken. Om föremål bränns kan de dock bevaras. Från Ansvar finns ett 10-tal fynd av brända benföremål. Dessa har påträffats invid stensättningen samt väster om den. Av ben/hornföremålen utgörs sju av hela eller delar av benpärlor. Sex är rörbenspärlor, 4-10 mm långa och 2-4 mm i diameter (se exempel fig. 18). På de längre pärlorna är ornamentik i form av 2-3 rader av inristade skåror, 4-6 skåror i varje rad. Den minsta pärlan har en skåra som löper runt om. En pärla är rektangulär med borrarat hål. Tyvärr är den trasig men torde ha varit minst 10 mm lång. På den kvarvarande delen är en skåra runt om i mittdelen. På sidokanterna är spår av ytterligare två skåror. Söder om stensättningen framkom övre delen av en nål (fig. 19). Nålen har rundat tvärsnitt med ett huvud i övre delen. Huvudet har ett V-format urtag längst upp. Längre ned, på ena sidan, är ett urtag, närmast som en hulling. Rimligen har huvudet använts för att binda fast tråd. I samma meterruta var också övre partiet av en slipad

benspets, möjligen av horn. Ytterligare en möjlig del av spets påträffades i meterruta 408/807. De benföremål som påträffats härrör från trasiga och tappade föremål som sannolikt blivit brända av slumpen. Pärlorna kan ha varit uppträdda som halsband eller fastsydda i dräkten.

Rödockra

I och i anslutning till stensättningen påträffades närmare 200 små bitar rödockra vägande drygt 23 g. Nästan alla bitar har påträffats i den rödockrafärgade sanden i stensättningen. Mest rödockrabitar framkom i meterrutorna 409/806-807, dvs. mitt i stensättningen i Rn 1-2, sammanräknat 116 bitar eller 13,05 g (58,5 % efter vikt). Rödockran har (i pulverform) använts för att infärga sanden i stensättningen samt i en kraftigt koncentrerad form strötts kring den dödes huvud. Kemisk analys visar att det rör sig om hematit. Rödockran vid huvudet innehöll 57,4 % hematit, medan sandfyllningen i stensättningen innehöll 6,6 % hematit. Detta kan jämföras med analyser av rödockrafyllningen i stensättningen och under skelettet i Manjärvi där hematithalten låg kring 3 %. Resultaten från Manjärvi är inom den nivå man kan återfinna hos kraftigt eldpåverkat anrikningsskikt i podsoljordar. Boplatsmaterialet i stensättningens rödockrafärgade sand visar att man tagit

Fig. 19. Del av nål av ben/horn, bränd, F 78, ruta 407/805, yta A, Rn 2, fynd strax söder om stensättning. Foto: Norrbottens museum.

Fig. 20. Exempel på skrapor: nr 1, grönsten, F 114, ruta 409/805, Rn 3, mot NV kanten av stensättning; nr 2, flinta, F 105, ruta 409/807, Rn 3, SÖ kanten av stensättning; nr 3, flinta, F 108, ruta 408/806, Rn 4, i stensättning. Foto: Norrbottens museum.

sand från närområdet på boplatsen. Huruvida den blandats med röd-ockra eller om pulver ströts på den uppbyggda stensättningen går inte att avgöra. För det senare talar kanske att det fanns ganska mycket ockrafärgad jord utanför stensättningen, kanske fint pulver som blåst ut. Vid utgrävningarna upplevdes dock den rödockrafärgade sanden homogen vilket talar för det första alternativet.

Skrapor

Totalt påträffades ett 20-tal skrapor av kvarts, grönsten, flinta och kvartsit. Till detta kommer även ett 10-tal osäkra skrapor. I materialet dominerar de av kvarts. Tre skrapor är av flinta, vars färg är närmast gråbeige (fig. 20:2-3). Av dessa påträffades två i stensättningen och en strax utanför, alla i Rn 2-4 och i tre närliggande rutor. En skrapa av grönsten låg nära den dödes bäckenparti (F108, fig. 9:1). Skraporna av flinta verkar ha nötningsspår efter bearbetning av mjukare material.

Sammanfattning över fyndmaterialet

Sammansättningen av fyndmaterialet är likartat både i Rn 1 och Rn 2. Möjligen kan en något större ytmässig spridning anas i det övre lagret. De brända benen var koncentrerade till yta B, i området i anslutning till stensättningen samt mot NNV, räknat från stensättningen. Typiskt för

fördelningen är att ett mindre antal rutor hade ett stort antal ben (10 rutor) medan övriga hade förhållandevis små mängder. Spridningen av benen var likartad i Rn 1 och Rn 2.

Den skörbrända stenen hade en större spridning än de brända benen och förekom t ex även i sluttningen mot öster samt på en mindre terrass i sluttningen i öster. Två tydliga koncentrationer markeras dels i yta B, dels i anslutning till stensättningens SV och NÖ delar.

I Rn 1 förekom kvartsavslag inom större delen av undersökningssområdet. Dock var praktiskt taget inga avslag öster om Y 815-linjen. Avslagen av grönsten är i Rn 1 spridd ungefär som kvartsen med ett avtagande öster om yta A. Dock kan man konstatera att avslag av grönsten förekom på en mindre terrass i den östliga sluttningen. I Rn 2 fanns bara ett avslag öster om yta A.

En del av avslagen av grönsten har slagits från slipade redskap. Spridningsbilden för avslagen med slipade ytor följer i princip den allmänna spridningen av avslag av grönsten. Endast någon procent av fyndmaterialet utgörs av kvartsit. De få avslagen förefaller dock följa spridningen av övrigt stenmaterial.

Fyndkategorier, som kan anses som säkerställda vad gäller typbestämning, visar att huvudparten av fynden är knutna till yta A och området mot N-NV. Fyndmaterialet antyder att olika aktiviteter förekommit i området: bearbetning med skrapor, bearbetning med knivar, slagning av sten med hjälp av olika tekniker.

Slagtekniken antyds av stötkantkärnor av kvarts, plattformskärnor varav två av kvartsit, samt spån (se fig. 16-17). Vad gäller grönstensmaterialet förefaller det som att utgångspunkten varit relativt tunna kärnor från vilka vanligen tämligen korta avslag producerats. Ett antal spån med retuscher har påträffats, varav en del med nötningspåsar vilket visar att föremålen använts som verktyg.

Sammantaget ger fynden en bild av att främst kvarts och grönsten varit dominerande råmaterial. Kärnor visar att man bearbetat i dels bipolär teknik (stötkantkärnor av kvarts), vidare koniska plattformskärnor (kvartsit) samt rundkärnor (kvarts). Till detta kommer grönstensmaterialet där man bearbetat kärnor för att få fram rakare avslag, ibland spån. Spår av bifacial teknik saknas. Några troliga knackstenar har också påträffats. Slipade redskap av grönsten har använts och kasserade/trasiga har återanvänts för att göra nya redskap.

De skrapor som påträffats är av kvarts, grönsten och flinta. En del av skraporna är trasiga samt med tydliga nötningspå. Tillsammans med knivarna antyder skraporna att olika typer av aktiviteter förekommit på terrassen. De ben och hornföremål som påträffats är alla brända och de benpärlor som påträffats är spridda över bopplatsen och får därför betraktas som tappade föremål.

Den relativa rikedom av föremål, avslag samt skörbränd sten och brända ben antyder att aktiviteter förekommit på terrassen under en längre tid. De brända benen antyder depositioner vid många tillfällen av både däggdjur och fisk med en dominans av det maritima.

Materialet alldeles invid och på stensättningen liknar materialet i övrigt på bopplatsen. Dock kan man säga att det är något fler artefakter i samband med stensättningen än på övriga ytor. Möjligen kan vissa föremål vara gravgåvor, t ex mejseln.

Bränd lera fanns i två meterrutor SV och NÖ om yta A. I övrigt var leran koncentrerad till yta A (tre meterrutor). Av totalt 149 bitar är 129 från meterruta 411/806. Leran är inte från keramik utan uppträder som mindre klumpar, ibland med utslätade ytor. Eftersom lera inte finns på terrassen i några naturliga förekomster måste den tagits till platsen av någon anledning. Med tanke på dateringen borde keramiktillverkning vara utesluten. Möjligen kan leran ha använts för att göra lerfigurer, s.k. idoler.

Rödockra förekom i tre meterrutor utanför yta A. I yta A fanns rödockra i sju meterrutor med totalt 156 små rödockraklumpar, främst från mittpartiet av stensättningen. Den höga halten hematit i pulvret från huvudet indikerar att ockran bränts (jfr Zagorska 2008:117) i ganska höga temperaturer och kanske även anrikats.

Diskussion

Enligt fornminnesregistret och egna inventeringar har till dags dato 18 stensättningar (lite beroende på hur man bedömer registrerade lämningar) med rödockra identifierats i Norrbotten (fig. 2). Av dessa är huvudparten runda, 3-6 m i diameter. Tre gravar är rektangulära, 3,5 x 2,3 - 6,5 x 4 m stora och tre är ovala 4 x 3 - 5,5 x 3 m stora. Stensättningarna är oftast markerade av en stenfyllning. Vanligen saknar gravarna markerad kantkedja. Rödockrafärgad jord kan förekomma mycket rikligt i hela

anläggningen eller mera fläckvis. Det senare fallet kan vara svårt att upptäcka vid sondning.

Gravarna förekommer oftast i samband med andra boplatsspår som avslag, skörbränd sten, boplatsvallar och boplatsgropar och i något fall även nära kamkeramik. Stensättningar med rödockra förekommer ännu så länge inte söder om Piteå socken och NÖ om Överkalix socken. Alla gravar utom en ligger i intervallet 75-100 m ö h (oftast 80-85 m ö h). En grav återfinns på 165 m.ö.h., vid Ligga i Jokkmokk sn. Den lokalen har varit älvnära, men mot SÖ har det inte varit många kilometer från havet under senmesolitisk tid, då en mycket djup och trång havsvik löpte in till området vid Messaure (100 m kurvan).

Vid flera av stensättningarna med rödockra förekommer också stensättningar där inte rödockra kan påvisas. Dessa bör dock ha en liknande datering som de med rödockra varför antalet stensättningar från senmesolitisk tid kan vara betydligt fler än de som anförts här. Här antyds variationer i gravriten. Kanske de senare hyser rödockrabegravningar under stensättningarna. Man kan vidare konstatera att bruket med rödockrafärgad sand i stensättningarnas fyllningar verkar upphöra vid utgången av mesolitisk tid. De senare gravarna, som ligger på lägre nivå, skiljer sig, fränsett rödockran, inte markant från de mesolitiska, men de ligger mer exponerade ute i en dåtida skärgård. Rödockra fortsätter dock att användas inom boplatserna ända fram till bronsålder i Norrbotten (se Liedgren 1995b, 1996b).

Trots att det gått mer än 20 år sedan de första rödockrastensättningarna påträffades i Norrbotten har inga dykt upp söder om Piteå. Om det är en slump eller inte är svårt att avgöra.

Eftersom stensättningarna med rödockra är få kan endast en liten del av befolkningen ha fått en sådan begravning. Var de som gravlades i stensättningarna speciella personer med speciella egenskaper? Huruvida andra gravlagts i flatmarksgravar i anslutning eller på andra ställen i Norrbotten är obekant, men troligt. Flatmarksgravar är dock vanliga i Finland och har också påträffats på den yngre kamkeramiska boplatserna vid Lillberget (Halén 1994:72ff; Färjare 1997a). De finländska gravarna kan ibland ha en nedgrävd stentäckning ovan den gravlagde som påminner om de uppbyggda stensättningar men som inte syns ovan jord.

Graven från Ansvar visar tydligt att det var viktigt att stena ned den döde. Här valdes av någon anledning inte en stenpackning utan istället några större stenar som lades på strategiska punkter direkt på den döde. Det är nära till hands att uppfatta det som ett sätt att hålla kvar farliga egenskaper i marken som kunde påverka de levande.

De två undersökta stensättningarna i Norrbotten visar på olika sätt att hantera rödockran i själva gravgömmen. I Manjärv var den döde lagd på ett lager med rödockrafärgad sand (Liedgren 1993, 1994), i Ansvar var rödockrapulver, utan inblandning av sand, strött kring huvudet. I båda fallen kan man dock se en dubbel användning av rödockra, dels ett lager i stensättningen och dels ett vid skelettet.

Gravriten säger något om föreställningar om döden och livet efter döden. Utan att man någonsin kan få något rätt svar på varför rödockra användes, kan man spekulera i att den symboliserar något livgivande som skulle kunna hela den sjukdom/skada som den avlidne dött av. Detta står i kontrast mot det farliga som här förhindrades genom stening. Man kan också tolka rödockran som en statusmarkering, att man offrat stora mängder ockra vid begravningen vilket är tydligt i begravningen i Ansvar. Uppenbarligen har inte de döda behövt ha med sig något till de dödas värld. De mycket få och enkla föremål som möjligen kan kopplas till själva gravläggningen är närmast symboliska.

Vad gäller stenåldersgravar i allmänhet, har enstaka framkommit i Norrland utanför Norrbotten (Färjare & Wikström 1997, Lindholm 2007), men ingen från mesolitisk tid. I övriga delar av Sverige, Norge, Danmark, Finland och Baltikum har hundratals stenåldersgravar påträffats, varav en del tillhör mesolitisk tid. I vissa områden med kalkrik jord är skeletten mycket välbevarade medan andra med sur jord har dåligt bevarade skelett. Här fokuseras på det som är mest karaktäristiskt för gravskicket i Norrbotten: uppbyggda stensättningar, rödockrans användning, själva gravläggningen och boplat anknytning.

I Nordnorge förekommer stensättningar förhållandevis ofta i samband med boplatserna, inte minst vid bostadslämningar (Henriksen 2003). Stensättningarna har anlagts vid den forna havsstranden och utformning påminner om de norrbottniska men är enligt dateringarna i huvudsak från neolitisk tid. I stensättningarna har skelettresterna påträffats lagda i grundare gropar eller direkt under stenpackningarna. Inga

gravar har påvisat förekomst av rödockra vilket också är i samklang med de få utgrävda norrbottniska stensättningarna från neolitikum. Gravläggningarna saknar i stort sett gravgåvor.

I Finland har de flesta stenåldersgravar påträffats i de södra delarna (Henriksen 2003:58). Här är alla (ett 40-tal gravar), utom en, flatmarksgravar anlagda i samband med boplatser, många knutna till den kamkeramiska kulturen (Edgren 1993:30ff, Henriksen 2003:57ff.). Ibland är gravarna samlade på gravfält. Tre lokaler har uppvisat mesolitiska gravar (Grünberg 2000a, b). Med enstaka undantag förekommer ofta ett rikligt användande av rödockra under både mesolitisk tid och neolitisk tid. Mig veterligen har inga skelettresten påträffats i mesolitiska gravar. Ibland förekommer stenar i samband med gravgroparna men oftast inte lagda på de döda. Under mesolitisk tid förekommer inte direkta gravgåvor.

Under de senaste åren har en, sannolikt rektangulär, stensättning med rödockra påträffats och undersökts i Keelahaarju i Li, i norra Österbotten (Mökkönen 2011). Enligt undersökaren har troligen stensättningen anlagts vid havsstranden i samband med en mindre boplatz. Vid undersökningen påträffades i ena delen av stensättningen en flack grop men inga skelettresten (grovt material i marken). Det här fyndet ställer frågan om gravskicket med stensättningar och rödockra tillämpats längs hela bottenvikskusten under mesolitisk tid.

I övrigt saknas uppbyggda stensättningar från mesolitisk tid i det nordiska området. Vad gäller själva gravläggningen finns kanske de bästa parallellerna i Baltikum. Här har 100-tals stenåldersgravar undersökts (Zagorskis 1987, Zagorska 1997, Zagorska 2006a-b, Kriiska et al. 2007), främst i Lettland, ofta belägna på gravfält. Väl dokumenterade och daterade är gravarna från det stora gravfältet Zvejnieki där män, kvinnor och barn har begravts, ibland flera i samma grav, från mitten av 8:e årtusendet f. Kr. till 1:a hälften av tredje årtusendet f. Kr. De begravda är lagda i gropar i utsträckt rygggläge med händerna på bäckenet och på en bädd av rödockra eller med rödockra inte sällan strött kring huvudet i pulverform. Fyllningen i groparna består oftast av jord med boplatzavfall. Här har relativt många gravar stenar i gravgömmen ibland på och ibland i kanten som de i Finland. En av de äldsta (grav 154, 6440-6690 cal f. Kr.), innehöll en man lagd på rygg på ett rödockralager där en stor sten lagts på fötterna och fem stenar i huvudregionen. Den graven

saknar gravgåvor men andra kan ha mängder av tänder. I detta område, liksom i Norrbotten, minskar användandet av rödockra under neolitisk tid för att helt upphöra under dess sista del.

Fynd av stenåldersbegravningar är förhållandevis sällsynta, ca 2100 (på ca 200 begravningsplatser) har daterats till mesolitisk tid i Europa (Grünberg 2008). Den stora sammanställningen över det mesolitiska gravskicket i Europa som genomförts av Grünberg (2000a-b) visar på att redan under paleolitisk tid utvecklas en varierande och omsorgsfull gravrit. Under mesolitisk tid finns både gravfält av varierande dimensioner och mer ensamt liggande gravar som i Ansvar. Både män, kvinnor och barn har gravlagts i varierande omfattning där oftast männen dominerar. Mätningar visar att medellängden för mesolitiska människor var 1,68 m för män och 1,56 för kvinnor, vilket är en minskning i jämförelse med den paleolitiska människan som var både längre och robustare.

Gravseden under mesolitikum visar på likheter och olikheter mellan regioner och inom regioner dvs. det fanns ingen norm som alla följde. Det differentierade gravskicket visar på ett välorganiserat och strukturerat samhälle med en hierarkisk uppbyggnad där vissa människor hade en högre status. Differentiering visar sig i belägenhet, storlek på gravgrop/grav, rödockra, gravgåvor i form av amuletter, smycken, offer, djurhuvuden/horn och verktyg. Ofta är gravgåvorna av annan typ än vanligt boplatmaterial, men det senare finns ofta i gropfyllningarna. En del av de döda i norra Europa verkar ha gravlagts i fina högtidsdräkter med långärmad klädsel, långa benkläder och rockar. En del gravar visar också belägg för huvud- och hårdekorationer. Förhållandevis många döda bär spår av våld, främst skador på huvudet (slag) och skottskador i huvud, hals och bäcken.

Norrbottensgravarna ligger i utkanten av norra Europa med dåliga förutsättningar för bevarande av skelettresten. Man kan dock säga att gravskicket passar väl in i det nordeuropeiska, men här har en alldeles speciell sed med stensättningar uppkommit redan under senmesolitisk tid, något som saknar direkt motsvarighet i andra delar av norra Europa. Gravarna är gjorda för att synas, att utgöra punkter som man kan återkomma till. På de större gravfälten från mesolitisk tid är det relativt ovanligt att gravar har förstörts av yngre begravningar. Med utgångspunkt i detta har antagits att platserna också här har varit markerade

ovan mark. I Norrbotten finns ett exempel på rumsligt samband mellan tidig kamkeramik (Halén 1994) och en stensättning med rödockra. Även om det nog skiljer i tid mellan lämningarna kan den kulturella grupp som anlagt gravarna vara en föregångare till kamkeramikerna i Norrbotten.

[Manus inkommet 24 januari 2013]

Referenser

- Edgren, Torsten 1993. Den förhistoriska tiden. *Finlands historia* I. Esbo.
- Färjare, Anette 1995. Lillberget: en 6000-årig boplatz väcks till liv. *Norrbotten* 1995:84-99.
- Färjare, Anette & Wikström, Carina 1997a. En sälidol från Överkalix . Diskussion om en djurfigurins funktion och betydelse på den kamkeramiska boplatzen Lillberget. *Till Gunborg. Arkeologiska samtal* (red. Åkerlund, Agneta & Bergh, Stefan & Nordbladh, Jarl & Taffinder, Jaqueline). Stockholm Archaeological Reports 33:291-302. Stockholm.
- Färjare, Anette & Wikström, Carina 1997b. Graven på Lillberget. *Överkalix hembygdsförenings årsbok* 1997:16-24.
- Grünberg, Judith M. 2000a. *Mesolitische Bestattungen in Europa. Ein Beitrag zur vergleichenden Gräberkunde*. Teil I – Auswertung. Internationale Archäologie 40. Rahden/Westf.
- Grünberg, Judith M. 2000b. *Mesolitische Bestattungen in Europa. Ein Beitrag zur vergleichenden Gräberkunde*. Teil II – Katalog. Internationale Archäologie 40. Rahden/Westf.
- Grünberg, Judith M. 2008. Aufrecht ins Jenseits: Die sitzende Haltung von Verstorbenen im Mesolithicum. *Die Kunde* N. F. 58:39-59.
- Halén, Ove 1994. *Sedentariness during the Stone Age of Northern Sweden in the light of the Alträsket site, c. 5000 B.C. and the comb ware site Lillberget, c. 3900 B.C. Source critical problems of representativity in archaeology*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4:o. No. 20. Lund.
- Henriksen, Siv 2003. *Steinaldersgravene i Finnmark. Ei metodisk tilnærming for tolkning av gravskikk og religiøse oppfatninger*. Hovedfagsoppgave i arkeologi Universitetet i Tromsø. Tromsø.
- Kriiska, A., Löugas, L. & Löhmus, M. & Mannermaa, K. & Johanson, K. 2007. New AMS dates from Estonian Stone Age burial sites. *Estonian Journal of Archaeology* 11, 2:83-121.
- Liedgren, Lars 1991. *Fornlämningar inom 1990 års inventeringsområde i Överkalix socken*. Arbetshandlingar och PM nr 1991:2. Riksantikvarieämbetet, regionkontoret i Luleå. Luleå.
- Liedgren, Lars 1993. *En senmesolitisk stensättning med rödockra. Arkeologisk undersökning av fornlämning 805:1, Finnäset 1:6, Manjärn, Älvsby socken,*

- Norrbottnens län, Västerbottnens län. Riksantikvarieämbetet, Arbetshandlingar och PM nr 1993:17. Luleå.
- Liedgren, Lars 1994. De äldsta gravläggningarna i Norrlands förhistoria. *Odlingslandskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge*. Riksantikvarieämbetet. 1994:229-242. Stockholm.
- Liedgren, Lars 1995a. *Arkeologiska utgrävningar vid Ansvar, Överkalix socken, Norrbottens län, 1995. Arkeologisk delundersökning av Raä 393:1, stensättning med rödockra, Raä 393:2, boplatsslämnning samt Raä 977:3, boplatsvall*. Silvermuseet, rapport 11. Umeå.
- Liedgren, Lars 1995b. *Arkeologisk undersökning av boplatsvall, boplatsgrop samt gravanläggning vid Fattenborg, 1994*. Rapport, Arkeologiska Institutionen, Umeå Universitet. Umeå.
- Liedgren, Lars 1996a. *Arkeologiska utgrävningar vid Ansvar, Överkalix socken, Norrbottens län, 1996. Arkeologisk slutundersökning och restaurering av Raä 393:1, stensättning med rödockra, samt fortsatt delundersökning av Raä 393:2, boplatsslämnning*. Silvermuseet, rapport 12. Arjeplog.
- Liedgren, Lars 1996b. *Arkeologiska utgrävningar i Fattenborg, Töre sn, Norrbottens län, 1995. Delundersökning av Raä 341:1, boplatsvall samt utgrävning av Raä 320:7, stensättning*. Rapport, Arkeologiska Institutionen, Umeå Universitet. Umeå.
- Lindholm, Pehr 2007. Så många som levat – så få vi hittar. *Stenålderns stationer. Arkeologi i Botniabananens spår* (red. Gustafsson, Per & Spång, Lars Göran). Riksantikvarieämbetet och Murberget, Länsmuseum Västernorrland, 2007:251-265. Stockholm - Härnösand.
- Löthman, Lars 1973. 1970-1972 års fornminnesinventering i Överkalix. *Hembygdsföreningens årsbok* 1973:13-26.
- Mökkönen, Teemu 2011. *Tutkimusraportti II Keelabarju. Kivikautisen asuinpaikan ja punamullalla täytetyn kivilatomuksen arkeologinen kaivaus* 7.6.-1.7.2011.
- Nilsson Stutz, Liv 2006. Unwrapping the dead. Searching for evidence of wrappings in the mortuary practices at Zvejnieki. *Back to the origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8 , No. 52:217-233. Stockholm.
- Nunez, Milton 1986. Clay figurines from the Åland islands and mainland Finland. *Fennoscandia Archaeologica* III. 1986:17-34.
- Vretemark, Maria 1996. *Osteologisk analys av brända ben från fornlämnning 393:1-2, Överkalix sn i Norrbotten*. Rapport Västergötlands museum. Skara.
- Vretemark, Maria 1998. *Osteologisk analys av ben från Nedre Vojakkala, Raä 315 i Nedertorneå sn och Ansvar, Raä 393:1 i Överkalix sn i Norrbottens län*. Rapport Västergötlands museum. Skara.
- Vretemark, Maria 2012. *Osteologisk analys av djurben från boplatlager inom Raä 393:1 och 393:2 i Överkalix sn, Norrbotten*. Rapport Västergötlands museum. Skara.

- Zagorska, Ilga 1997. The first radiocarbon datings from Zvenieki Stone Age burial ground, Latvia. *Iskos* 11:42-47.
- Zagorska, Ilga 2006a. The history of research on the Zvejnieki site. *Back to the origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8, No. 52:5-24. Stockholm.
- Zagorska, Ilga 2006b. Radiocarbon chronology of the Zvejnieki burials. *Back to the origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8, No. 52:91-113. Stockholm.
- Zagorska, Ilga 2008. The use of ochre in stone Age burials of the East Baltic. *The Materiality of Death. Bodies, burials, beliefs* (eds. Fahlander, F. & Oestigaard, T.) BAR International Series 1768, 2008:115-124. Oxford.
- Zagorskis, Francis 1987. *Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks*. Riga.
- Wyzomirska, Bozena 1984. *Figurplastik och gravskick hos Nord- och Nordöst-europas neolitiska fångstkulturer*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4, 18. Lund.